

Dr. sc. Filip Škiljan
Institut za migracije i narodnosti Zagreb
filip.skiljan@imin.hr

Primljeno/Received: 11.5.2019.
Prihvaćeno/Accepted: 17.8.2019.
Rad ima dvije pozitivne recenzije
Izvorni znanstveni rad
Original scientific paper
DOI: <https://doi.org/10.47325/zj.4.4.16>

UDK 322(497.5)“1945/1990“

UDK 271.22(497.5)

ODNOS PREMA PRAVOSLAVNIM CRKVAMA U SLAVONSKOJ EPARHIJI U VRIJEME SOCIJALIZMA (1945.–1990.)

Sažetak: Autor najvećim dijelom na temelju arhivskog gradiva iz Hrvatskog državnog arhiva iz fonda Komisija za odnose s vjerskim zajednicama NR/SR Hrvatske donosi podatke o zanemarivanju i neobnavljanju srpskih pravoslavnih crkava na području Slavonske eparhije (Donji Miholjac, Našice, Požega, Orahovica, Slatina, Virovitica, Pakrac, Slavonski Brod, Nova Gradiška, Novska, Đakovo) u vrijeme socijalizma. Na osnovu istraživanja autor zaključuje da su jedan dio crkava koje su teško oštećene u Drugom svjetskom ratu od strane ustaša i Nijemaca, komunističke vlasti i sami mještani nisu obnavljali nakon Drugog svjetskog rata. U poslijeratnom razdoblju bilo je također i mnogo slučajeva da su lokalne vlasti otežavale obnovu pojedinih objekata usprkos činjenici što je Slavonska eparhija uspijevala namaknuti sredstva za njihovu obnovu. Autor se u radu također bavi i odnosom lokalnih vlasti prema pravoslavnim svećenicima na području Slavonske eparhije.

Ključne riječi: Slavonska eparhija; Pakračka eparhija; Srpska pravoslavna crkva; Slavonija; vjerske zajednice; Komisija za odnose s vjerskim zajednicama NR/SR Hrvatske

Uvod

Sudbina Srpske pravoslavne crkve na području Slavonske eparhije u vrijeme socijalizma dijelom je bila određena njezinom sudbinom u vrijeme Nezavisne Države Hrvatske. Fizičke likvidacije, prekrštavanja i prisilno iseljavanje bile su tri strateške poluge ustaške politike

istrebljenja srpskog stanovništva u NDH. Hrvatska, odnosno krajevi NDH koji čine današnju Hrvatsku, imala je 1941. godine 3.780.000 stanovnika, od čega je Srba bilo 703.000 ili 18,6% (prema Žerjaviću). U masovnim fizičkim likvidacijama, kao vidu »konačnog rješenja srpskog pitanja«, između 1941. i 1945. stradalo je 86.449 Srba civila, od toga 24.844 samo 1941. Na području Slavonije bilo je 1931. godine 183.060 pravoslavnih Srba, a od toga ih je u Drugom svjetskom ratu ubijeno 23.477, dok ih je samo 1941. ubijeno 2.924.¹³¹¹ Zbog velikih stradanja Srbi su u Drugom svjetskom ratu izgubili vjeru u Crkvu i svećenike te smatrali da Crkva nije bila značajan faktor u obrani svojeg naroda na ovim prostorima, jer su svećenici ili prisilno iseljeni od strane ustaških vlasti ili su, u strahu za vlastiti život, pobjegli u Srbiju te ostavili pastvu na milost i nemilost ustašama. Činjenica je isto tako da su brojni svećenici, kao tradicionalni nosioci nacionalnog identiteta hrvatskih Srba, bili žrtve fašističkog terora na samom početku rata te da nisu ni mogli znatnije pomoći svojim vjernicima. Srpska pravoslavna crkva na dan završetka rata, 15. svibnja 1945., imala je na čitavom području Hrvatske oko 50 svećenika i niti jednog arhijereja. Godine 1946. na području Hrvatske bilo je vjerski organizirano 112 parohija, a 233 su bile bez svećenika.¹³¹² Za vrijeme rata stradalo je iznimno mnogo hramova, osobito na području Gornjokarlovačke i Slavonske eparhije. Od ukupno 637 hramova Srpske pravoslavne crkve u Hrvatskoj čak 100 ih je uništeno 54 su oštećeni i nikad obnovljeni, a čak 27 su komunističke vlasti neposredno nakon Drugog svjetskog rata do temelja razrušile.¹³¹³

¹³¹¹ Dragan, CVETKOVIĆ, Stradali pripadnici Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije iz Hrvatske prema popisu Žrtve rata 1941-1945. iz 1946. godine. Analiza trenutnog stanja prema do sada izvršenoj reviziji u: *Dijalog povjesničara – istoričara*, ur. Hans Georg Fleck i Igor Graovac, sv. 6., 2002., 365-381.

¹³¹² Zdenko, RADELIĆ, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945-1991, od zajedništva do razlaza*, Zagreb 2006., 127. Nakon rata 1949. na području Slavonske eparhije djelovali su ovi pravoslavni svećenici: Lazo Radovanović (Jasenovac), Marko Vitas (Majar), Stevan Đorđević (Londžica), Mitrofan Ilinčić (Obradovci), Aleksa Marković (Borova), Milan Cvetojević (Kućanci), Ljubomir Teodorović (Slavonski Brod), Jovan Mračkovski (Stari Slatinik), Aleksandar Dobrović (Novo Topolje), Žarko Kosić (Klokočevik), Rajko Kokanović (Podravska Slatina), Stevan Budisavljević (Gornji Miholjac), Ambrozije Popović (Gornja Bukovica), Mile Kapelet (Mikleuš), Milan Dimić (Nova Gradiška), Platon Buzadžić (Nova Gradiška), Nestor Rodić (Medari), Milan Kević (Okučani), Savo Ružić (Gredani), Slavko Juzbašić (Daruvar), Jefrem Zailac (Bijela), Petar Bulajić (Doljani), Nedjeljko Ugrinić (Veliki Bastaji), Jovan Valić (Uljanik), Dušan Subanović (Brestovac), Dušan Zavišić (Katinci), Boško Bosanac (Pakrac), Jovan Marić (Kusonje), Đorđe Radovanović (Toranj), Stojan Bogojević (Pakrac), Tanasija Bogić (Pakrac), Milan Komlenić (Pakrac), Petar Popov (Lovska), Mišo Stanić (Pakrac). HDA (Hrvatski državni arhiv), Komisija za odnose s vjerskim zajednicama NR/SR Hrvatske, kutija 134, 1450/1949.

¹³¹³ Nešto drugačije podatke donosi Tomislav Car. „Od 468 crkvi u Hrvatskoj, nakon rata je u dobrom stanju bilo između 135 i 144 crkvi, oštećeno ih je bilo između 126 i 135, dok je 216 crkvi bilo porušeno, odnosno izvan uporabe je bilo između 342 i 351 crkvi ili 70 i 72% crkvi. Prema podacima Savezne komisije za vjerska pitanja u ratu je porušena ili izvan uporabe bila 341 pravoslavna crkva.“

Nakon rata, umjesto crkava, nastajale su na njihovim lokacijama i od njihova materijala škole, općinske zgrade, zgrade poljoprivrednih zadruga, nogometna igrališta, vojni poligoni i slično. Pojedine su hramove ustaše, Talijani ili Nijemci započeli rušiti ili su ih zapalili, a onda su komunističke vlasti uklonile njihove ruševine i zauvijek im zatrli trag. Nakon rata je Komunistička partija željela gurnuti Srpsku pravoslavnu crkvu, baš kao i rimokatoličku, na margine društva. Napadi na pravoslavne svećenike bili su u prvim godinama nakon rata nešto sasvim uobičajeno. Na području Slavonske eparhije koja je obuhvaćala područje nekadašnjih općina Donji Miholjac, Virovitica, Podravska Slatina, Orahovica, Našice (dio), Osijek (dio), Đakovo, Požega, Daruvar, Pakrac, Novska, Nova Gradiška i Slavonski Brod nakon Drugog svjetskog rata bilo je u potpunosti porušeno 47 pravoslavnih hramova, a još ih je sedam bilo teško oštećeno i nikada nisu obnovljeni. Najveći broj uništenih hramova nalazio se na novogradiškom području (njih 10), potom na slavonskobrodskom području (njih 8), nakon toga na području Požege (njih 7), potom na području Virovitice (njih 6), zatim na području Podravske Slatine (njih 5) te ostali na području Daruvara (1), Orahovice (2), Đakova (1), Pakraca (2), Osijeka (1) i Novske (4). Mi ćemo se u ovom radu baviti u najvećoj mjeri oštećenim hramovima koji uslijed nerazumijevanja lokalnih vlasti nisu bili obnovljeni, teškim radom na obnovi pojedinih hramova koji su tek osamdesetih godina bili obnovljeni ili ponovno sagrađeni i problemima s kojima su se sretali pravoslavni svećenici Slavonske eparhije kada su radili na pokušaju održavanja vjere u pojedinim naseljima.

Oduzimanje imovine Srpske pravoslavne crkve u Slavonskoj eparhiji i odnos prema svećenicima

U razdoblju neposredno nakon Drugog svjetskog rata Srpska pravoslavna crkva u Hrvatskoj bila je djelovala u vrlo teškim uvjetima. Slavonska eparhija je u tome periodu ostala bez najvećeg dijela svojih posjeda zbog agrarne reforme. Prema pisanju Tomislava Cara između 1945. i 1948. godine Slavonska eparhija je ostala bez 3.154 jutara i 158 čhv. zemljišta ili oko 84 % od ukupne zemlje koju je imala u posjedu.¹³¹⁴ Jedan od takvih primjera je bilo oduzimanje zemljišta manastiru Pakra. Zemljište manastira Pakre 1953. godine predano je Narodnooslobodilačkom odboru (NOO) Bijela budući da je unutar nekadašnje ekonomije manastira Pakra osnovana svinjogojstvena farma koja je pripadala Narodnooslobodilačkom odboru Bijela.¹³¹⁵

Tomislav, CAR, *Srpska pravoslavna crkva u Hrvatskoj: oduzimanje imovine i odnosi s državom od 1945. do 1967. godine*, Zagreb, 2016. (doktorska disertacija).

¹³¹⁴ Tomislav, CAR, *Agrarna reforma i oduzimanje imovine Srpskoj pravoslavnoj crkvi na području Pakračke eparhije 1945.–1948. godine*, *Časopis za suvremenu povijest*, br. 2., 2011., 521-550.

¹³¹⁵ HR-HDA, Komisija za odnose s vjerskim zajednicama NR/SR Hrvatske, kutija 141, 5436/1953.

Da se imovina Srpske pravoslavne crkve u Slavoniji prisvajala na svaki način vidljivo je iz dopisa pakračkog episkopa 1955. koji se žalio Komisiji za vjerske odnose NR Hrvatske da su livade koje su pripadale pravoslavnoj crkvi u Suhoj Mlaci kod Orahovice kosili članovi Poljoprivredne zadruge u tom mjestu.¹³¹⁶ Takvih je bespravnih oduzimanja crkvene imovine bilo na pretek, a država u mnogo slučajeva nije regulirala i pravno riješila pitanje korištenja zemljišta.

Činjenica je da tijekom i nakon Drugog svjetskog rata dolazi do ateizacije Srba na prostoru Slavonije. Još u vrijeme Drugog svjetskog rata jedan dio objekata Srpske pravoslavne crkve uništili su pripadnici NOB-a. Najbolji takav primjer bio je manastir Orahovica koji su spalili partizani. I nakon rata svećenici nisu bili omiljeni gosti u slavonskim selima. Tako na primjer u selu Vrbovljani, u parohiji Gredani, 1955. godine dvadeset domova je odbilo primiti svećenika koji je osvećivao domove. Štoviše, mladog paroha iz Vrbovljana koji je pratio starijeg svećenika iz Gredana koji je osvećivao domove, pozvao je naknadno komandir Milicijske stanice u Okučanima na preslušanje pozivajući ga na red zbog toga što je odlazio na osvećivanje domova sa starijim svećenikom bez dozvole.¹³¹⁷ Da su i ostale svećenike maltretirali govori podatak da je voćinski paroh Nikodim Jović 1956. prešao »obnositi krstovsku vodicu« budući da ga je na putu prema Čeralijama zaustavio tadašnji voćinski blagajnik Ljuban Vučković i rekao: »Zar vi ne znate da je danas po selima zabranjeno prosjačenje, doći će milicija i sve vam zapleniti i oduzeti?«¹³¹⁸ U koliko su teškim položajima bili pojedinci govori i sudbina svećenika Dušana Zavišića iz Katinaca između Daruvara i Virovitice. On je imao troje djece, a supruga mu je zbog nekvalificiranosti izgubila mjesto lokalne učiteljice te je morala upisati dvogodišnju školu u Osijeku kako bi se doškolovala. Svećenikova djeca su se nalazila na školovanju u Virovitici što je bilo povezano s velikim materijalnim izdacima tako da se svećenik nalazio u iznimno teškoj materijalnoj situaciji. Takvih je slučajeva bilo mnogo.¹³¹⁹

Da je bilo incidenata i na ostalim područjima govori i još jedan slučaj, vrlo vjerojatno jedan od najtežih koji se zbio tijekom socijalističkog perioda u Slavonskoj eparhiji. Naime, u selu Gloždje pokraj Donjeg Miholjca svećenik Dejan Dejanović nosio je kroz selo vreću s raznim živežnim namirnicama. Međutim, u jednom trenutku ga je zastavila milicijska patrola i tražila od njega da im pokaže dozvolu za sakupljanje priloga po selu, što on nije imao. U vreći se nalazilo 80 komada jaja 100 kilograma graha i 6 kilograma suhog mesa. Vreću su milicajci oduzeli, a budući da se uz svećenika nalazilo još nekoliko ljudi oni su dignuli uzbunu u selu. Na to se kod OPZ Gložđe skupilo oko 90 mještana, a tom prilikom netko je viknuo u masi i »Naprijed srbadijo!«. Prema pisanju svećenika sukob je uzeo »opasne razmere, čule su se pret-

¹³¹⁶ HR-HDA, Komisija za odnose s vjerskim zajednicama NR/SR Hrvatske, kutija 142, 304/1955.

¹³¹⁷ HR-HDA, Komisija za odnose s vjerskim zajednicama NR/SR Hrvatske, kutija 142.

¹³¹⁸ HR-HDA, Komisija za odnose s vjerskim zajednicama NR/SR Hrvatske, kutija 143, 94/1956.

¹³¹⁹ HR-HDA, Komisija za odnose s vjerskim zajednicama NR/SR Hrvatske, kutija 144, 210/1957.

nje i psovke, broj revoltiranih neprekidno je rastao, nastala je opšta pometnja, nije se prestajalo s odlučnim i pretećim uzvicima. Milicajci su ovaj svoj postupak opravdali vršenjem službene dužnosti, dok su Gloždžani gnjevno dobacivali: 'Naš sveštenik nije od nikoga ništa ukrao da bi mu trebalo zaplenjivati nego je dobio kao miloštu od nas i od našeg truda i naše muke.' Jedan glas je viknuo: 'To je nepošteno i nepravilno.' Drugi ga je sustigao: 'Žalićemo se za ovo, ići ćemo u Beograd radi ovoga.' Nastala je krajnja napetost i silno komešanje, žene su počele otimati vreće, milicioneri su vukli na svoju stranu, pukli su pečati, pasulj se prosipao. Zatim jedan zloslutni tajac da bi se ponovno prolomili zaglušni krici... Milicioneri su se prihvatili pušaka s odlučnim naredjenjem da svi izadju napolje, međutim, ni to nije pomoglo, ljudi nisu otstupali, žene su bile uporne. Posle ovoga i milicioneri su se zbnuli i tražeći izlaza, mene su molili da utičem na narod ne bi li se kako smirio.« Nakon što je svećenik smirio narod ljudi su se razišli svojim kućama, a svećeniku su sljedeći dan vraćene njegove namirnice budući da ih nije sakupljao kao prilog, već isključivo kao nagradu za vjerski obred.¹³²⁰

Bilo je i svećenika koji su imali vrlo dobre odnose s narodnim vlastima. Takav je slučaj bio sa svećenikom Gerasimom Kurbalićem iz Gačićta. Naime, on je sudjelovao u NOB-u i nakon povratka iz rata odmah je dobio parohiju u Gačićtu kod Virovitice. Ondje se nalazio srušeni hram, a Kurbalić je na mjestu crkvene porte podigao spomenik palim borcima. Kurbalić je bio i član kotarske skupštine te organizacije SSRN, a s vjernicima je, barem u početku svojeg djelovanja, imao izgrađen dobar odnos.¹³²¹

Sprječavanje obnove hramova Srpske pravoslavne crkve na području Slavonske eparhije

Na području Slavonske eparhije obnova hramova, kao uostalom i u većem dijelu ostatka Hrvatske, išla je vrlo sporo. Siromašno stanovništvo, opustošeno i opljačkano tijekom Drugog svjetskog rata nije imalo dovoljno novaca i mogućnosti da sami obnavljaju hramove koje su gradili njihovi preci. Osim toga, ateizacija koja je zahvatila veći dio Slavonije otežavala je obnovu hramova i u onim mjestima gdje su oni bili manje postradali, odnosno gdje nisu bili teško oštećeni. Opća nezainteresiranost lokalnog stanovništva, relativno mali broj paroha od kojih jedan dio nije bio u dobrim odnosima sa svojim vjernicima, a u još slabijim odnosima s općinskim vlastima i nepopularnost Crkve u vrijeme socijalizma otežavali su obnovu ne samo onih umjetnički manje vrijednih građevina, već i onih čija je kulturno-historijska vrijednost bila nesumnjivo prvoklasna kao što su to na primjer manastiri Orahovica i Pakra ili crkva Svetog Pantelejmona u Tornju pokraj Pakraca. Činjenica je da na određenim područjima gdje su u

¹³²⁰ HR-HDA, Komisija za odnose s vjerskim zajednicama NR/SR Hrvatske, kutija 144, 157/1957.

¹³²¹ HR-HDA, Komisija za odnose s vjerskim zajednicama NR/SR Hrvatske, kutija 144, 210/1957.

vrijeme rata partizani imali snažnu podršku, a gdje su pojedina sela teško stradala u ustaškim pogromima, hramovi nisu obnavljani godinama nakon rata. Takav je slučaj bio s hramovima u selu Bučje i u selu Kamenska koji su srušeni 1942. godine. Međutim, nakon rata na tome velikom području između Pakraca i Požege nije bilo niti jednog obnovljenog hrama, iako su gotovo sva sela u tom kraju bila pravoslavna. Za zaključiti je da ni narod toga kraja nije imao potrebe za svećenicima ni hramovima budući da nisu tražili gradnju hramova ni opsluživanje svećenika.¹³²²

Pojedine zone unutar Hrvatske bile su pretvorene u vojne poligone. Takav je slučaj bio s dvije zone u kojima su se nalazila pravoslavna sela. Jedna od tih zona bio je Poligon Slunj, a druga Poligon pokraj sela Gašinaca u Slavoniji. Formiranjem Poligona Gašinci šezdesetih je godina raseljeno stanovništvo sela Veliko i Malo Nabrđe. Ondje je nakon stvaranja vojnog poligona bio zabranjen pristup svećenicima i civilima. Budući da pitanje pravoslavne crkve u Velikom Nabrđu pravno nikada nije bilo riješeno, hram je bio otvoren, a vojska je, prema pisanju vladike slavonskog Emilijana, raznosila ikone i uništavala crkvene vrijednosti. Uz uništavanje unutrašnjosti objekta pojavilo se također i pitanje mogućeg oštećenja objekta uslijed vojnih vježbi.¹³²³ Osamdesetih godina mještani Velikog Nabrđa posjećivali su svoje mjesto svakog 11. kolovoza. Naime, toga dana 1942. godine veliki broj mještana Velikog Nabrđa bio je odveden u koncentracioni logor Jasenovac. Tako su posjetitelji 11. kolovoza 1982. zatekli zvono pokraj zvonika i tražili da se ono odnese u Osijek, a žalili su se Komisiji za odnose s vjerskim zajednicama i zbog činjenice što je groblje bilo iznimno zapušteno i zaraslo u trnje tako da nisu mogli obići grobove svojih bližnjih. Mitropolit Jovan je 1982. obišao Veliko Nabrđe i ondje je zatekao ruševinu crkve kojoj je nedostajao dio krova, a čija je unutrašnjost bila ispisana imena posjetilaca. U svojem je dopisu tražio da se objekt na neki način sanira i zaštititi.¹³²⁴ Posve je jasno da hram nikada nije obnovljen ni popravljen.

Poseban je slučaj bilo selo Borovik nedaleko Velikog Nabrđa u Đakovštini koje je bilo potopljeno nakon gradnje akumulacijskog jezera. Tom su prilikom bili potopljeni zvonik i groblje nekadašnjeg sela Borovik. Iako je obećano da će zvonik (tzv. Svetinja) biti ponovno podignut do studenog 1980. na drugom mjestu, to nije učinjeno, tako da su mještani nekadašnjeg sela Borovik protestirali poslavši dopis upravi Srpske pravoslavne parohije Bračevci. Mještani su uz to predlagali i da se groblje izmjesti te da se postojeći spomenici spase i smjeste na neko

¹³²² HR-HDA, Komisija za odnose s vjerskim zajednicama NR/SR Hrvatske, kutija 182, 252/1967. Usprkos tome što hram u Bučju nikada nije obnovljen na njegovu je mjestu 1980. godine postavljena spomen-ploča sa stihovima bučkog paroha Vasilija Mandića koji govore o nestanku crkve i o postojanju drvenog krsta na mjestu hrama. HR-HDA, Komisija za odnose s vjerskim zajednicama NR/SR Hrvatske, kutija 246, 172/1980.

¹³²³ HR-HDA, Komisija za odnose s vjerskim zajednicama NR/SR Hrvatske, kutija 187, 267/1968.

¹³²⁴ HR-HDA, Komisija za odnose s vjerskim zajednicama NR/SR Hrvatske, kutija 251, 105/1982.

drugo mjesto gdje bi mještani mogli obilaziti svoje mrtve.¹³²⁵ Je li došlo do premještanja groblja i gradnje zvonika, nije moguće vidjeti iz postojećih dokumenata.

Nakon što su ustaše za vrijeme Drugog svjetskog rata srušili pravoslavnu crkvu u Slavonskom Brodu 1955. godine izvršena je eksproprijacija zemljišta na kojoj se taj hram nalazio zbog stambene izgradnje za potrebe vojno građevnog poduzeća i Stambene uprave Slavonski Brod.¹³²⁶ Već tada je postojao prijedlog da se na nekoj lokaciji u centru grada sagradi novi pravoslavni hram. Sedamdesetih godina dvadesetog stoljeća Jovo Bardak iz Slavonskog Broda žalio se da općinske i gradske vlasti ne odobravaju već godinama niti jednu lokaciju koju predloži Srpska pravoslavna crkva za gradnju novog hrama. U svojem je dopisu iznosio podatke da je pravoslavna općina u Slavonskom Brodu nakon Drugog svjetskog rata gradu dala niz parcela »za cijelu jednu novu ulicu, desetine kuća«, modernu kuću za ambulantu, a da oni ne mogu dobiti »ni lokacijsku dozvolu za gradnju crkve na staroj lokaciji«.¹³²⁷ Skupština općine Slavonski Brod dodijelila je 1976. godine lokaciju za gradnju hrama u Slavonskom Brodu na periferiji grada čime episkop Emilijan nije bio zadovoljan.¹³²⁸ Godine 1977. paroh Rade Kovrlija piše Komisiji za odnose s vjerskim zajednicama da je žalosno da se pravoslavni vjernici u Slavonskom Brodu, kojih prema njegovom pismu ima oko 4.600, okupljaju u šupi.¹³²⁹ Tek je 1980. dogovorena lokacija za gradnju novoga hrama u Slavonskom Brodu (do 1991. ulica Vuka Karadžića).¹³³⁰ Novi je hram u Slavonskom Brodu završen tek 1990. godine i bio je posvećen Svetom Iliji.

Kada je Srpska pravoslavna opština u Novoj Gradišci tražila Gradski narodni odbor da dozvoli gradnju novog hrama, Gradski narodni odbor odbio je tu molbu tvrdeći da na mjestu gdje se nalazila prije rata stara crkva namjerava graditi novu veliku robnu kuću. Naime, hram u Novoj Gradišci uništen je 1941. tako da od njega nije ostalo ništa. Iz dokumenata Komisije za odnose s vjerskim zajednicama vidljivo je da su kotar, pa kasnije i općina Nova Gradiška nudili različita rješenja za mjesto novog pravoslavnog hrama u Novoj Gradišci, ali da su crkvene vlasti konstantno tražile razloge zašto određena ponuđena lokacija u centru grada nije dovoljno dobra za podizanje hrama.¹³³¹ Hram u Novoj Gradišci sagrađen je 1982. u centru mjesta.

¹³²⁵ HR-HDA, Komisija za odnose s vjerskim zajednicama NR/SR Hrvatske, kutija 251, 105/1982.

¹³²⁶ HR-HDA, Komisija za odnose s vjerskim zajednicama NR/SR Hrvatske, kutija 142, 44/1955.

¹³²⁷ HR-HDA, Komisija za odnose s vjerskim zajednicama NR/SR Hrvatske, kutija 220, 175/1974.

¹³²⁸ HR-HDA, Komisija za odnose s vjerskim zajednicama NR/SR Hrvatske, kutija 227, 26/1976.

¹³²⁹ HR-HDA, Komisija za odnose s vjerskim zajednicama NR/SR Hrvatske, kutija 234, 133/1977.

¹³³⁰ HR-HDA, Komisija za odnose s vjerskim zajednicama NR/SR Hrvatske, kutija 249, 143/1981.

¹³³¹ HR-HDA, Komisija za odnose s vjerskim zajednicama NR/SR Hrvatske, kutija 181, 212/1967. Kasnije je prihvaćeno rješenje za gradnju hrama u centru Nove Gradiške. Vidi o tome: HR-HDA, Komisija za odnose s vjerskim zajednicama NR/SR Hrvatske, kutija 155, 161/1962, kutija 240, 14/1979.

I u Jasenovcu kod Novske bilo je problema s dozvolom gradnje novog hrama. Naime, ondje su lokalni pravoslavni Srbi podigli temelje hrama, a zatim su radovi zaustavljeni naredjenjem Kotarskog odbora u Novskoj.¹³³² Međutim, kada je 1961. trebalo nastaviti radove na hramu, to nije urađeno, budući da Crkvena općina Jasenovac nije imala novaca da te radove nastavi.¹³³³ Na jasenovačkom području 1975. nije odobrena gradnja zvonika u Ušticu jer predstavnici društveno-političkih organizacija na području Općine Novska i Mjesne zajednice Uštica nisu bili suglasni da se na tome području (čitave općine) izgradi bilo kakav crkveni objekt.¹³³⁴ U pojedinim mjestima nije bilo dozvoljeno oživljavanje vjerskog života. Takav je bio slučaj u Paklenici kod Novske. Na masovnom sastanku SSRN 27. studenog 1963. sela Paklenica mještani su donijeli četiri zaključka o tome zašto se u mjestu ne treba obnoviti vjerski život. Prvi je razlog bio taj što od 1941. godine u selu nije bilo vjerskih obreda ni vjerskih objekata, drugi je razlog bio zato što se selo Paklenica već 1947. godine izjasnilo da ne žele vjerske objekte ni vjerske obrede u selu, treći zaključak toga sastanka je bio da se »društveno-političke organizacije u selu osjećaju sposobne da njeguju tradicije našeg naroda i da obezbede kulturno izživljavanje, političko obrazovanje itd.«, a četvrti da žele slijediti put 266 poginulih mještana Paklenice za što su smatrali da »niti jedna dogma« nije u stanju. Tako su mještani Paklenice spriječili da svećenik Milovan Dešić iz Jasenovca 14. listopada 1964. održi bogoslužje na crkvištu hrama u Paklenici, a godinu prije su prijetili i novogradiškom parohu Kostu Rađenoviću koji je želio održati bogoslužje spominjući da su spremni fizički spriječiti održavanje bogoslužja. Zanimljiv je dio pisma Komisije za vjerska pitanja SO Novska koji se tiče sela Paklenica, a koji objašnjava koliko je ateizacija bila raširena u pojedinim selima, osobito u naseljima zapadno od Požege, istočno od Pakraca, oko Slatine (u brdskom dijelu općine) i u kraju oko Novske: »Nakon oslobodjenja zemlje i nakon vraćanja mještana Paklenice na svoja zgarista počelo se radati novo selo, a s tim i napredna shvatanja o novom socijalističkom društvu. Prihvatajući takove napredne ideje, a nastojeći da se što prije zaboravi prošlost i prevazidje staro, mještani Paklenice još 1947. godine, javno su se odrekli svih vjerskih praznika i manifestacija, a za praznik sela prihvatili samo naše državne praznike.«¹³³⁵ Zato da bi pokazali svoju lojalnost socijalističkom poretku u listopadu 1964. mještani Paklenice srušili su i parohijalni dom i materijal od doma rasprodali privatnim osobama.¹³³⁶

¹³³² HR-HDA, Komisija za odnose s vjerskim zajednicama NR/SR Hrvatske, kutija 142, 321/1955. O gradnji hrama u Jasenovcu vidi i u: HR-HDA, Komisija za odnose s vjerskim zajednicama NR/SR Hrvatske, kutija 143, 270/1956.

¹³³³ HR-HDA, Komisija za odnose s vjerskim zajednicama NR/SR Hrvatske, kutija 181, 212/1967.

¹³³⁴ HR-HDA, Komisija za odnose s vjerskim zajednicama NR/SR Hrvatske, kutija 223, 125/1975.

¹³³⁵ HR-HDA, Komisija za odnose s vjerskim zajednicama NR/SR Hrvatske, kutija 168, 329/1964.

¹³³⁶ HR-HDA, Komisija za odnose s vjerskim zajednicama NR/SR Hrvatske, kutija 169, 14/1965.

Nakon Drugog svjetskog rata na slavonskom području uglavnom nisu rušeni pravoslavni hramovi. Činjenica je da su se crkvene vlasti bojale da bi moglo doći do odstranjivanja ruševina nekih objekata, ali da do toga uglavnom nije dolazilo. Episkop Emilijan bojao se da će doći do rušenja hrama u Sloboštini, mjestu gdje se zbio veliki pokolj u kolovozu 1942., no lokalne vlasti u Slavonskoj Požezi nisu željele odstraniti ruševine ovoga hrama, već samo dijelove hrama koji su prijetili da će se srušiti.¹³³⁷ Za obnovu drugih crkava i filijalnih hramova te za vraćanje nekadašnje imovine Srpske pravoslavne crkve zalagali su se i članovi Eparhijskog upravnog odbora u Pakracu koji su slali dopise Komisiji za odnose s vjerskim zajednicama. Tako je u siječnju 1957. godine stigao dopis u kojem je stajalo da Eparhijski odbor moli naslov da se zauzme kod nadležnih narodnih vlasti za vraćanje parohijskih domova u Dijelki, u Lisičinama, u Bijeli, u Kapelni, u Medincima, u Orahovici i u Rogoljima te za vraćanje zemlje Srpske pravoslavne crkve u mjestima Veliko Nabrđe, Suha Mlaka, Podravska Slatina, Paklenica, Sloboština, Klisa, Kukunjevac, Kamenska, Bučje i Virovitica.¹³³⁸ Iz dokumenata Komisije za odnose s vjerskim zajednicama jasno je vidljivo da je relativno mnogo zemljišta bilo oduzeto nakon Drugog svjetskog rata Srpskoj pravoslavnoj crkvi te da su zemljišta uglavnom dobivale seoske poljoprivredne zadruge. Vidljivo je također da su se lokalni svećenici bunili zbog oduzimanja zemljišta te da su pisali dopise, najčešće bezuspješno, Slavonskoj eparhiji u Pakrac.¹³³⁹

Neki su hramovi tijekom šezdesetih godina dvadesetog stoljeća obnovljeni. Tako je bilo s hramom u Okučanima 1967. za koji je reagirao paroh Milan Kević koji je tražio pomoć od Republičke komisije za odnose s vjerskim zajednicama. Naime, u Okučanima je bio postavljen temelj za hram, a potom i nosivi zidovi, ali je nedostajao novac za krov.¹³⁴⁰ Iste je godine tražena dozvola za gradnju hrama u Gačiću kod Virovitice za koji nikako nije stizala građevinska dozvola.¹³⁴¹ Nakon što je dozvola izdana počela je gradnja hrama koja je već 1968. stala zbog nedostatka materijalnih sredstava. Hram je bio podignut, ali nije bio dovršen tako da je Odbor crkvene opštine Gačića tražio od Skupštine općine Virovitica dozvolu za sakupljanje priloga za dovršenje hrama.¹³⁴² U Podravskoj Slatini novi pravoslavni hram je osvećen 4. srpnja 1978. godine.¹³⁴³

¹³³⁷ HR-HDA, Komisija za odnose s vjerskim zajednicama NR/SR Hrvatske, kutija 145, 140/1958.

¹³³⁸ HR-HDA, Komisija za odnose s vjerskim zajednicama NR/SR Hrvatske, kutija 144, 18/1957. U Virovitici je ponuđeno 1986. godine da se jedna stara zgrada adaptira u pravoslavnu bogomolju na što je episkop Lukijan pristao. (HDA, Komisija za odnose s vjerskim zajednicama NR/SR Hrvatske, kutija 264, 165/1986.)

¹³³⁹ Vidi npr. HR-HDA, Komisija za odnose s vjerskim zajednicama NR/SR Hrvatske, kutija 145, 132/1958 ili 133/1958.

¹³⁴⁰ HR-HDA, Komisija za odnose s vjerskim zajednicama NR/SR Hrvatske, kutija 180.

¹³⁴¹ HR-HDA, Komisija za odnose s vjerskim zajednicama NR/SR Hrvatske, kutija 180, 144/1967.

¹³⁴² HR-HDA, Komisija za odnose s vjerskim zajednicama NR/SR Hrvatske, kutija 228, 123/1976.

¹³⁴³ HR-HDA, Komisija za odnose s vjerskim zajednicama NR/SR Hrvatske, kutija 238, 99/1978.

Problemi su se javljali i s hramovima koji su u đakovačkom i požeškom dijelu Slavonske eparhije teško oštećeni u zemljotresu 1964. godine. Naime, tada su stradali hramovi u Latinovicima, Gradištu i Pakoj, pa je paroh koji je administrirao te tri parohije tražio od Komisije za odnose s vjerskim zajednicama financijsku pomoć za popravak tih građevina.¹³⁴⁴ U Majaru je hram bio u katastrofalnom stanju tako da se bogoslužje nije moglo obavljati. Zvonik je nakon zemljotresa bio prepukao kao i svi zidovi i bolte tako da je bio dovoljan mali zemljotres koji bi ga srušio do kraja.¹³⁴⁵ Koliko je vidljivo iz stanja na terenu moguće je zaključiti da hramovi u Majaru i Paki nikada nisu obnovljeni nakon potresa. Iz dostupnih izvora vidljivo je kako su početkom sedamdesetih godina predstavnici Srpske pravoslavne crkve intenzivnije prikupljali pomoć za obnovu pojedinih objekata. Tako je bilo s hramom i parohijskom kućom u Čagliću za čiju je obnovu novac od stanovništva prikupljao stari paroh Boško Bosanac iz Pakraca. On piše predsjedniku Komisije za odnose s vjerskim zajednicama SR Hrvatske tražeći ga novac za obnovu uništenog hrama u Čagliću između Pakraca i Okučana. Piše da je već star i da ne može obilaziti sam pješice hramove koji su udaljeni od Pakraca, a da mu je teško i skupljati novac od parohljana od kojih je već tražio novac. »Pješačim kilometrima, ne mogu više, izdaje me snaga. G. Episkop je precijenio moje snage i mogućnosti u tom smislu, što je zbog mojih dobrih odnosa s narodom ovoga kraja i pravoslavnim i rimokatolicima zaključio, da ću biti u stanju prikupiti sredstva u narodu za obnovu ta naša dva jadona i nažalost velika objekta u Čagliću.« Zanimljivo je da je Bosanac imao i kritičara, pa su tako pojedinci kritizirali njegov rad i sporu obnovu čagličke crkve ovim riječima: »Da je pop Boško pravi srpski pop, već bi bila crkva u Čagliću opravljena, ali on surađuje s komunistima, a komunisti vole što su srpske crkve u ruševinama.« Boško Bosanac piše i činjenicu da je 1955. mogao za puno manje novaca popraviti crkvu u Čagliću, kao i parohijsku kuću, »ali ko je mogao tih godina o tome govoriti i raditi...« Komisija je poslala određenu sumu novaca za popravak hrama u Čagliću, ali nedovoljno za popravak čitavog objekta.¹³⁴⁶ Vidljivo je da je 1973. paroh Boško Bosanac ponovno tražio novac za popravak objekta, sada 8.800.000 dinara, a do tada je već bilo utrošeno preko 8.000.000 dinara.¹³⁴⁷ Iz pisama koje je Boško Bosanac slao Komisiji za odnose s vjerskim zajednicama vidljivo je da je ovaj svećenik imao dobar osobni odnos sa pojedinim funkcionarima ove Komisije koji su bili visoko pozicionirani, pa su mu oni povremeno dodijeljivali sredstva za obnovu hrama u Čagliću.

I krajem osamdesetih godina dvadesetog stoljeća postojala je želja da se pojedini objekti u Slavonskoj eparhiji obnove, odnosno da se denacionaliziraju. Tako je Slavonska eparhija

¹³⁴⁴ HR-HDA, Komisija za odnose s vjerskim zajednicama NR/SR Hrvatske, kutija 190, 119/1969.

¹³⁴⁵ HR-HDA, Komisija za odnose s vjerskim zajednicama NR/SR Hrvatske, kutija 251, 105/1982.

¹³⁴⁶ HR-HDA, Komisija za odnose s vjerskim zajednicama NR/SR Hrvatske, kutija 201, 142/1971.

¹³⁴⁷ HR-HDA, Komisija za odnose s vjerskim zajednicama NR/SR Hrvatske, kutija 215, 228/1973.

tražila da se obnove hram Svetog Georgija u Kusionjama, da se sagrađe hramovi u Našicama, Đakovu,¹³⁴⁸ Novskoj i Virovitici,¹³⁴⁹ te također i obnovu manastira Pakra i Orahovica¹³⁵⁰ i episkopalnog kompleksa u Pakracu.¹³⁵¹ Slijedila je i obnova, odnosno gradnja novog hrama u Slavonskoj Požegi čiji oblik nije odgovarao starom stanju, odnosno hramu koji je srušen 1. svibnja 1941., već je sagrađen hram u bizantskom stilu s baroknim tornjem.¹³⁵² Hram u Donjem Rajiću od Novske također je nanovo građen. Vidljivo je da ga je podizala parohija Donji Rajić iz vlastitih sredstava.¹³⁵³ Nove su hramove iz vlastitih sredstava dizali i parohljani u Slavonskom Kobašu,¹³⁵⁴ Lužanima, Malinu, Starom Slatiniku, Bebrini, Klokočeviku, Trnjanima, Novom Topolju, Čepinskim Martincima, Treštanovcima, Gradini, Medincima, Gornjoj Bukovici i Voćinu.¹³⁵⁵ Interesantno je da na području bivše općine Slavonska Požega nije bilo obnove hramova, odnosno obnovljen je tek jedan hram u Treštanovcima, dok hramovi u zapadnom dijelu općine, gdje je bilo i najviše srpskih sela nisu obnavljani ili ponovno građeni. Iz jednog drugog dokumenta je vidljivo da su krajem sedamdesetih i početkom osamdesetih trebali biti obnovljeni i hramovi u Lovskoj¹³⁵⁶ nedaleko Novske i u Tornju kod Pakraca te da je

¹³⁴⁸ O gradnji hrama u Đakovu govorilo se odavno (od 1888.), pa tako 1971. nailazimo na podatak da je episkop Emilijan bio u Đakovu s majarskim i pakračkim parohom te da je ponovno pokrenuo pitanje gradnje Srpske pravoslavne crkve u Đakovu. Međutim, budući da SPC nije posjedovala zemljište u gradu, odnosno predala je svoje zemljište pedesetih godina da se sagrađi škola, postojao je problem lokacije. (HR-HDA, Komisija za odnose s vjerskim zajednicama NR/SR Hrvatske, kutija 204, 6/1972.). Osamdesetih godina postaje vidljivo da Slavonska eparhija nema novaca za gradnju hrama, pa predlažu da umjesto hrama dobiju jednu zgradu u Đakovu koju bi mogli adaptirati i pretvoriti u bogomolju. (HR-HDA, Komisija za odnose s vjerskim zajednicama NR/SR Hrvatske, kutija 271, 276/1987.)

¹³⁴⁹ HR-HDA, Komisija za odnose s vjerskim zajednicama NR/SR Hrvatske, kutija 349, Zahtjevi Srpske pravoslavne crkve izneseni u razgovorima s delegacijom Izvršnog vijeća Sabora. Vidi i u: HR-HDA, Komisija za odnose s vjerskim zajednicama NR/SR Hrvatske, kutija 269, 143/1987.

¹³⁵⁰ Manastir Orahovica nalazio se u vrlo lošem stanju. Stoga je episkop Lukijan 1989. godine tražio da se uredi prilazni put do manastira, da se napravi parkiralište za vozila, da se manastir uredi i popravi, da se osigura smještaj manastirske riznice, da se manastir elektrificira i da se dovede telefon... Naime, manastir su spalili partizani 1942., pa je Lukijan smatrao da država treba što prije obnoviti ovaj najznačajniji spomenik kulture Slavonske eparhije.

¹³⁵¹ HR-HDA, Komisija za odnose s vjerskim zajednicama NR/SR Hrvatske, kutija 279, 123/1989.

¹³⁵² HR-HDA, Komisija za odnose s vjerskim zajednicama NR/SR Hrvatske, kutija 266, 14/1987.

¹³⁵³ HR-HDA, Komisija za odnose s vjerskim zajednicama NR/SR Hrvatske, kutija 279, 123/1989.

¹³⁵⁴ O gradnji hrama u Kobašu vidi u: HR-HDA, Komisija za odnose s vjerskim zajednicama NR/SR Hrvatske, kutija 158, 37/1963.

¹³⁵⁵ HR-HDA, Komisija za odnose s vjerskim zajednicama NR/SR Hrvatske, kutija 279, 123/1989.

¹³⁵⁶ Za hram u Lovskoj je vidljivo da je SUP Novska odbio Crkvenu opštinu Lovska da sakuplja dobrovoljne priloge za obnovu hrama. Srpska pravoslavna crkvena opština Lovska žalila se Republičkom sekretarijatu za unutarnje poslove SR Hrvatske zbog toga tražeći da se odobri sakupljanje priloga

trebala biti sanirana i Saborna crkva u Pakracu, dok je za hram Svetih apostola Petra i Pavla u Davoru¹³⁵⁷ traženo da se registrira kao kulturno-povijesni spomenik. Hram u Lovskoj nikada nije obnovljen, dok je hram u Tornju saniran pred posljednji rat. Hram Svetih Petra i Pavla u Davoru nije proglašen kulturnim dobrom te je srušen nakon posljednjeg Domovinskog rata.

Posebna je priča s hramom u Kusonjama koji je bio poprište zločina 1942. godine. Zanimljivo je da se crkva složila da se hram u Kusonjama preuredi u obilježje žrtvama fašističkog terora, ali da ostane u vlasništvu Srpske pravoslavne crkve. Administrator parohije kusonjske Božidar Mandić predložio je da se hram u Kusonjama preuredi u spomen-obilježje budući da je u njemu poubijano 460 ljudi te da država isplati Crkvi određenu sumu za tu građevinu, a da se pored starog hrama sagradi manji novi hram koji bi poslužio vjernicima za obavljanje vjerskih obreda.¹³⁵⁸

Pojedine objekte su mještani željeli pretvoriti u spomenike prve kategorije kako bi dobili materijalnu potporu države. Tako je bilo sa crkvom Svetog Georgija u Lisičinama kod Podravske Slatine. Naime, ona je uvrštena u IV. kategoriju zaštićenog kulturnog dobra, a predmeti u njoj u II. kategoriju. Mještani i SIZ za kulturu općine Podravska Slatina te Mitropolija Zagrebačko-ljubljanska tražili su zaštitu ovog objekta čime bi uspjeli osigurati i novčanu pomoć za popravak objekta. Mjesna zajednica Lisičine isticala je kako je unutrašnjost crkve u vrlo lošem stanju, kako je stolarija propala, a kako krov prokišnjava, pa je objekt izložen ubrzanom propadanju.¹³⁵⁹

Kraj osamdesetih i početak devedesetih označio je ponovno buđenje vjerskih osjećaja kod pravoslavnih Srba u Hrvatskoj. Nacionalni i vjerski osjećaji zamijenili su nekadašnje parole bratstva i jedinstva, jugoslavenstva i ateizacije koji su bili prisutni do sredine osamdesetih. Veće vjerske slobode i buđenje nacionalne svijesti iskoristila je Srpska pravoslavna crkva za pridobivanje odlutalih i novih vjernika. Na mjestu nekadašnjih hramova i na crkvištima uništenih crkava pravoslavni svećenici Slavonske eparhije držali su bogoslužjenja. Tako je 8. lipnja 1989. održan vjerski obred u Gradskom parku u Virovitici koji je održao episkop Lukijan, a na obredu je prisustvovalo 200 vjernika. Na mjestu hrama u Majkovcu kod Virovitice episkop Lukijan je održao 30. srpnja 1989. bogoslužje pred 200 – 300 mještana, a u Paklenici kod Novske 8. lipnja 1989. Branko Zjalić je održao obred pred 30 vjernika. 2. kolovoza 1989. Mihajlo

budući da je hram u vrlo lošem stanju, oštećen ciklonom 1977. godine i proglašen spomenikom kulture od strane Regionalnog Zavoda Osijek. U svojoj žalbi ističu da se ljudi boje dati svoj prilog ukoliko narodna vlast ne da svoj pristanak za sakupljanje dobrovoljnih priloga. HDA, Komisija za odnose s vjerskim zajednicama NR/SR Hrvatske, kutija 237, 59/1978.

¹³⁵⁷ Hram u Davoru lokalne su vlasti željele srušiti. Međutim, Slavonska eparhija je željela zaštititi taj hram. (HR-HDA, Komisija za odnose s vjerskim zajednicama NR/SR Hrvatske, kutija 263, 97/1986).

¹³⁵⁸ HR-HDA, Komisija za odnose s vjerskim zajednicama NR/SR Hrvatske, kutija 244, 40/1980.

¹³⁵⁹ HR-HDA, Komisija za odnose s vjerskim zajednicama NR/SR Hrvatske, kutija 276, 1/1989.

Stanković paroh iz Jasenovca održao je u selu Mlaka obred pred deset vjernika, a u Striježevici kod Požege na mjestu nekadašnjeg hrama istog je dana vladika Lukijan održao vjerski obred pred 300 – 400 vjernika. Čak je i u zabranjenoj vojnoj zoni u Velikom Nabrđu 12. i 13. kolovoza 1989. vladika Lukijan zajedno s još pet svećenika pred 30 građana (mještana nekadašnjeg naselja) održao vjerski obred.¹³⁶⁰

Kraj osamdesetih značio je buđenje nacionalizama i s hrvatske i sa srpske strane. Tako je krajem 1989. u Novoj Gradiški na hramu razbijen raspored bogoslužja koji je bio na ćirilici. Nakon toga je episkop Lukijan inzistirao da se u Novoj Gradiški vrte svi ćirilčni natpisi na javnim ustanovama i postave uz latinične »onako kako to Ustavom i zakonom predviđaju slobode i prava građana i kako je to bilo u godinama posle II. svetskog rata«. ¹³⁶¹

Zaključak

Pravoslavne crkve u Slavonskoj eparhiji sasvim su sigurno prošle lošije od sakralnih građevina Srpske pravoslavne crkve u istočnoj Slavoniji i Dalmaciji. U usporedbi s pravoslavnim crkvama istočne Slavonije i Dalmacije gdje gotovo uopće nije bilo uništavanja crkava, pravoslavne crkve u Slavonskoj eparhiji doživjele su vrlo visok stupanj devastacije. Prva devastacija bila je načinjena od strane Nijemaca, ustaša i partizana za vrijeme Drugog svjetskog rata. Tada su crkve opljačkane, zapaljene, bombardirane i minirane. Međutim, devastacija koja je učinjena u Narodnoj Republici Hrvatskoj, odnosno u Federativnoj Narodnoj Republici Jugoslaviji, a kasnije u SRH, odnosno SFRJ bila je utoliko teža zbog toga što su u to vrijeme hramovi bili svjesno zapušteni i prepušteni propadanju, a njihova obnova ili ponovna gradnja bila je otežana najrazličitijim propisima i nedovoljnom željom državnih i općinskih vlasti, a ponekad i samih seljana da se te građevine obnove. Čak i crkve koje nisu stradale direktno u ratu, u periodu nakon Drugog svjetskog rata znale su biti prepuštene propadanju. Broj vjernika se naglo

¹³⁶⁰ HR-HDA, Komisija za odnose s vjerskim zajednicama NR/SR Hrvatske, kutija 281, 234/1989. Posebno je zanimljiv slučaj držanja obreda u crkvi u Velikom Nabrđu zbog koje je paroh iz Daruvara Savo Krstić primio prekršajnu prijavu budući da je služio obred unutar Vojnog poligona. Međutim, obred nije služio Krstić već episkop Lukijan koji je u svojem dopisu na sucu za prekršaje u Daruvaru od 16. ožujka 1990. napisao i ovo: »Obred je izvršio Episkop slavonski sa svojom pratnjom i okupljenim preživelim vernicima i bivšim logorašima iz raseljenog srpskog sela Nabrđe te je gore navedena tužba kleveta, inače u skladu sa celokupnom antisrpskom i antipravoslavnom politikom SO Đakovo zbog koje se poslednjih decenija na hiljade Srba moralo odatle iseliti (najviše u Indiju i Smederevsku Palanku). Primer su i raseljena sela Nabrđe i Borovik kao i crkve u selima Paučje, Majar i Nabrđe (skoro ruševine) mada pod 'zaštitom države', ili oduzimanje crkvenog zemljišta u Đakovu gde Srbi već 102 godine čekaju da im se omogući zidanje crkve u gradu.« (HR-HDA, Komisija za odnose s vjerskim zajednicama NR/SR Hrvatske, kutija 285, 70/1990).

¹³⁶¹ HR-HDA, Komisija za odnose s vjerskim zajednicama NR/SR Hrvatske, kutija 281, 282/1989.

smanjivao, a ateizacija čitave države tome je pridonosila. Prve sistematske obnove i gradnje novih građevina uslijedile su početkom šezdesetih godina. Taj je posao išao vrlo teško i iznimno je malo građevina obnovljeno od strane države, dok su najveći dio objekata obnovili sami vjernici. Posebno je nepovjerenje bilo prema malobrojnom pravoslavnom svećenstvu koje je bilo izloženo zastrašivanju, kažnjavanjima i sistematskom zanemarivanju njihovih zahtjeva i molbi. U vrijeme posljednjeg rata neke od preostalih građevina, kao i neke koje su u vrijeme socijalističkog perioda ponovno sagrađene, doživjele su sudbinu onih koje su nestale u Drugom svjetskom ratu. Tako su velike građevine koje su podignute osamdesetih godina ili pred sam rat u Novoj Gradišci i Slavonskom Brodu minirane i na njihovom položaju danas nema više nikakvih tragova koji bi upućivali da su se one ondje nalazile. Danas su parohije puste i bez vjernika, a ono malo ljudi srpske nacionalnosti koji žive u Slavonskoj eparhiji starije su životne dobi pa parosi obavljaju više sahrana nego krštenja i vjenčanja. Iako objekata koji su pod krovom još uvijek ima, narod se u njima okuplja vrlo rijetko, a najčešće u vrijeme hramovske slave. Ateizacija Srba u Slavoniji kroz četrdeset godina socijalizma učinila je i to da lokalno stanovništvo nije naviknuto posjećivati hramove, pa čak ni u vrijeme kramovskih slava što je uzrokovalo je gotovo potpuno zamiranje vjerskog života u Slavonskoj eparhiji.

SUMMARY

Abstract: Based on material from the Croatian National Archives, the author presents data on neglect and non-renewal of Serbian Orthodox churches in the Slavonic diocese (Donji Miholjac, Našice, Pozega, Orahovic, Slatina, Virovitica, Pakrac, Slavonski Brod, Nova Gradiska, Novska, Djakovo) in the time of socialism. The author concludes from a text created on the basis of original archival material from the Croatian State Archives (Commission for Relations with Religious Communities of NR / SR Croatia, fund no. 310) that some of the churches that were severely damaged in the Second World War by the Ustasha and the Germans, the communist authorities and the locals did not rebuild after World War II. In the post-war period, there were also many cases where local authorities made it difficult to rebuild certain buildings despite the fact that the Slavonic diocese was able to raise funds for their reconstruction. The author also deals with the relationship of local authorities to Orthodox priests in the Slavonic diocese.

Keywords: Slavonian diocese; The Diocese of Pakrac; Serbian Orthodox Church; Slavonia; religious communities; Commission for Relations with Religious Communities of NR / SR Croatia